

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ

Поштаренко І. В.

У статті здійснюється аналіз кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в історичній ретроспективі. Зазначено про розуміння жебрацтва як позитивного явища в період стародавнього етапу розвитку суспільства.

Визначено і детально досліджено етапи розвитку законодавства щодо відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Виявлено відсутність у Київській Русі норм, які б охороняли інтереси дітей. Не регулювали правове становище дітей ряд пізніших нормативно-правових актів: Двінська, Псковська, Новгородська судні грамоти, Статут Великого князівства Литовського, «Право Магдебурзьке», «Зерцало саксонів». Зазначено, що до кінця XVIII ст. кримінально-правова охорона дітей не забезпечувалася взагалі. Вперше кримінально-правова охорона дітей проявилася у нормах Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р.

Констатовано складність розвитку кримінально-правової охорони дітей у XX ст., у період творення Української незалежної держави, Української РСР та незалежної України, через особливості історичного часу, що характеризувався боротьбою українського народу за національну державність України.

Встановлено, що на момент прийняття чинного Кримінального кодексу України 2001 р. (далі - КК) він теж не містив окремого розділу, що забезпечував би кримінально-правову охорону дітей. Натомість, до норм чинного КК було включено ряд кримінальних правопорушень, потерпілими від яких визнаються діти. Зважаючи на ряд зауважень та для врегулювання ситуації, яка вимагала додаткового посилення кримінально-правового захисту волі, честі та гідності дитини, у 2009 р. положення КК були вперше доповнені статтею 150-1, що передбачала відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Доведено, що регулювання використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом еволюціонувало протягом тривалого часу, результатом чого стала чинна норма в сьгоднішній редакції. Зроблено

висновок про необхідність подальшого удосконалення норм чинного КК.

Ключові слова: використання, малолітній, жебрацтво, випрошування, кримінальна відповідальність.

Poshtarenko I. V. Historical analysis of criminal responsibility for using a minor child for begging

The article analyzes the criminal responsibility for using a minor child for begging in historical retrospect. It is noted about the understanding of begging as a positive phenomenon during the ancient stage of the development of society.

The stages of the development of the legislation regarding responsibility for the use of a minor child for begging have been determined and studied in detail. The absence of norms that would protect the interests of children in Kyivan Rus was revealed. The legal status of children was not regulated by a number of later legal acts: Dvina, Pskov, Novgorod court documents, the Statute of the Grand Duchy of Lithuania, "Magdeburg Law", "Mirror of the Saxons". It is noted that by the end of the XVIII century criminal protection of children was not provided at all. For the first time, the criminal law protection of children appeared in the provisions of the Regulations on Criminal and Correctional Punishments of 1845.

The complexity of the development of criminal-legal protection of children in the 20th century, during the creation of the Ukrainian independent state, the Ukrainian SSR and independent Ukraine, due to the peculiarities of the historical time, which was characterized by the struggle of the Ukrainian people for the national statehood of Ukraine, was noted.

It was established that at the time of the adoption of the current Criminal Code of Ukraine of 2001 (hereinafter - the Criminal Code), it also did not contain a separate section that would ensure the criminal protection of children. Instead, a number of criminal offenses of which children are recognized as victims were included in the norms of the current Criminal Code. Taking into account a number of comments and to resolve the situation that required additional strengthening of the criminal law protection of the will, honor and dignity of the child, in 2009 the provisions of the Criminal Code were first supplemented by Article 150-1, which provided for responsibility for using a minor child for begging.

It has been proven that the regulation of the use of a minor child for begging has evolved over a long time, resulting in the current rule in today's edition. A conclusion was made about the need for further improvement of the norms of the current Code of Criminal Procedure.

Key words: *use, minor, begging, begging, criminal liability.*

Постановка проблеми та її актуальність

Одним з пріоритетних напрямків діяльності держави є кримінально-правова охорона дітей в рамках реформування ювенальної юстиції. Конвенція про права дитини покладає на державу обов'язок захищати життя, здоров'я та особисту свободу дітей, що вимагає рішучої боротьби із кримінально протиправними посяганнями на ці блага. Кримінальне законодавство посідає одне з провідних місць у сфері охорони дитинства, оскільки повинно захищати дитину від посягань на її блага та від порушення гарантованих законом прав.

Для того, щоб дослідити особливості генезису кримінально-правової охорони дітей, простежити, як виникали, розвивалися та удосконалювалися норми права, які позитивні та які негативні риси законодавства були в минулому, необхідно використовувати знання про історію кримінального законодавства [13, с. 38-39].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання, пов'язані із забезпеченням прав і свобод дітей, вивчали С.М. Абельцев, Ю.М. Антонян, О.М. Балакірева, М.І. Блум, В.В. Вітвицька, Л.С. Волинець, І.М. Даньшин, В.О. Іващенко, О.М. Костенко, Л.М. Кривоченко, Г.В. Лактіонова, А.В. Ландіна, В.А. Ломако, Г.М. Мінковський, В.О. Навроцький, В.К. Негоденко, А.П. Пермінова, О.П. Петрашук, Ю.Є. Пудовочкін; О.П. Рябчинська, Г.В. Ткаченко, А.П. Тузов, Н.С. Юзікова та інші.

Мета дослідження. При дослідженні будь-якого питання не можна ігнорувати вітчизняний історичний досвід законотворчої діяльності, адже в практичній діяльності правоохоронних органів вже виявилися певні недоліки змістовного та структурного характеру, що були допущені у процесі розробки та прийняття змін до КК. І це обумовлює необхідність доктринального тлумачення і роз'яснення, вироблення науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення норми, що має ґрунтуватися на серйозне науково-теоретичне осмислення та певних напрацюваннях практики, які неможливо без ґрунтовного опрацювання історичного аспекту вказаного питання. Саме тому **метою статті**

є історичний аналіз кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Виклад основного матеріалу. Жебрацтво як явище чи як певний спосіб існування виникло із появою християнства і розглядалося певний проміжок часу як позитивне явище [5, с. 10]. Як показує історія, малолітні ніколи не викликали почуття зворушливого ставлення до них, ними нехтували, їх принижували й експлуатували подекуди як тваринну істоту, проявляючи виняткову жорстокість. Було розповсюджене право батьків розпоряджатися життям своїх дітей [6, с. 13], а смерть дитини покірно сприймалася в родині як «кара божа», в той час як смерть безпритульної дитини взагалі не викликала жодної реакції в суспільстві [1, с. 64].

У праві Київської Русі не існувало норм, які б охороняли інтереси дітей. Свідченням цього, на думку Доляновської І.М., може бути «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям» (приблизно 1117 р. видання), в якому сформульовано основні вимоги до дітей, що зводилися до беззастережної покори, послушання та вшанування старших [6, с. 15]. Незважаючи на відсутність у праві Київської Русі норм, які б охороняли інтереси дітей, аналіз положень Руської правди свідчить, що вони були серйозним результатом розвитку юридичної думки державі.

Наступні нормативно-правові акти, які діяли на території України (Двінська, Псковська, Новгородська судні грамоти, Статут Великого князівства Литовського, «Право Магдебурзьке», «Зерцало саксонів»), теж не згадували про правове становище дітей. Таким чином, можна констатувати, що кримінально-правова охорона інтересів малолітніх осіб до кінця XVIII ст. кримінальним правом не забезпечувалася взагалі.

Повне оформлення українського кримінального законодавства в його сучасному розумінні відбулося у 30-х р.р. XIX ст. [13, с. 45]. Прийняття Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. стало значним кроком у розвитку кримінального законодавства, що передбачало відповідальність за кримінальні правопорушення проти неповнолітніх. Ґрунтуючись на попередніх досягненнях і недоліках кримінально-правової науки, законодавець у його структурі присвятив захисту неповнолітнім 11 розділ, який називався «Про злочини проти прав сімейних». До цього розділу входило чотири глави: «Про злочини проти союзу шлюбного», «Про зловживання батьківської влади та злочинах дітей проти батьків», «Про злочини

проти союзу родинного» та «Про зловживання влади опікунів та піклувальників» [2, с. 15].

Відповідно до положень вказаного розділу, кримінально караними діяннями щодо дітей вважалися: порушення дітьми влади батьківської, примушування дітей до вступу в шлюб або у чернецтво без їх згоди, втягнення неповнолітніх дітей у кримінально карані діяння, хоча батьки самі в ньому участі не брали, розбещення моральності дітей, присвоєння та розтрата батьками майна своїх дітей, позбавлення дітей волі, каліцтво, рани, побої та розлад здоров'я дітей, викрадення та підміна дитини, доведення батьками дітей шляхом зловживання владою до самогубства, вбивство законних та незаконнонароджених дітей, залишення незаконнонародженого напризволяще, вбивство новонароджених монстрів та виродків, звідництво дітей [2, с. 15-16].

Отже, Уложення про покарання кримінальні та виправні містило комплекс статей, які в сукупності забезпечували кримінально-правовий захист сімейних відносин, що ґрунтувались на додержанні християнських канонів щодо відносин між подружжям, батьками та дітьми. Крім того, Уложення у вітчизняному кримінальному законодавстві систему норм, спрямованих на захист неповнолітніх. Таким чином, кримінально-правова охорона дітей за часів дії Уложення про покарання кримінальні та виправні у системі державних пріоритетів і цінностей. Більшість кримінально-правових норм у відповідних законах почали зосереджуватися в окремі розділи, що свідчить про поступове віднесення їх до відносно-відокремленої групи кримінальних правопорушень.

Наступним етапом розвитку кримінального права стало прийняття Уголовного уложення, затвердженого 22.05.1903 р., яке містило більш досконалу, порівняно з попереднім Уложенням 1845 р., систему кримінально-правового захисту неповнолітніх. Посягання на неповнолітніх були об'єднані у главі 19 «Про злочини проти родинних прав», в якій переважна більшість складів кримінальних правопорушень проти неповнолітніх була збережена, але зазнала позитивних змін щодо законодавчого формулювання [2, с. 17].

Кримінально караними діяннями щодо малолітніх та неповнолітніх визнавалися жорстоке поводження з тим, хто не досяг сімнадцяти років, обернення його до жебрацтва або іншого аморального заняття або віддачу його для цієї мети, а також примушування того, хто не досяг двадцяти одного року через зловживання батьківською або опікунською владою до вступу в шлюб, якщо шлюб

мав місце, віддання малолітнього, що не досяг встановленого віку, на завод, фабрику, гірничий промисел або у ремісничий заклад [9, с. 599].

Можемо підсумувати, що в Уголовному уложенні 1903 р. містилася ціла система кримінально-правових норм, за допомогою яких держава здійснювала охорону неповнолітніх. Незважаючи на значну спрямованість захисту основних канонів церковного шлюбу та сімейних устоїв християнства, в Уголовному уложенні 1903 р. з'являються положення, за допомогою яких забезпечувався нормальний розвиток малолітніх і неповнолітніх.

У період творення Української незалежної держави, Української РСР та незалежної України (1917 - 2001 рр.) розвиток кримінально-правової охорони дітей відбувався в складних умовах жорстокої боротьби українського народу за національну державність України, національно-визвольного руху на західноукраїнських землях у міжвоєнний та повоєнний періоди, встановлення на території України радянської влади та утворення Української РСР. Тому суттєвої законодавчої активності щодо нормативної регламентації відповідальності за кримінально карані діяння проти малолітніх і неповнолітніх або щодо них у цей історичний період не спостерігалось.

Важливим етапом розвитку кримінально-правової охорони неповнолітніх став наступний період історії України. На підставі декрету Ради Народних Комісарів «Про справи неповнолітніх, яких звинувачують у суспільно небезпечних діяннях» (1920 р.) був нормативно закріплений обов'язок притягувати до відповідальності дорослих за втягнення ними неповнолітніх у протиправну діяльність та вчинення правопорушення у співучасті з ними, а також за звідництво, схилення до проституції та розпусти [12, с. 34].

У 20-х рр. ХХ ст. було прийнято ряд документів, які визначали заходи щодо боротьби з поширенням дитячої бездоглядності та безпритульності та містили норми стосовно покарання за залучення дітей до різних форм експлуатації. Наприклад, постанова Ради Народних Комісарів «Про заходи по боротьбі з дитячою безпритульністю» від 11.06.1922 р. містила вказівку про те, що батьки або інші особи, які експлуатують неповнолітніх шляхом отримання прибутку, передаються народному судові [3, с. 271].

Отже, низка законодавчих актів того часу передбачала захист життя, здоров'я, честі та гідності дитини, охорону її прав.

За часів дії і КК УСРР 1922 р., і КК УРСР 1927 р. в них не передбачалися окремі розділи або глави,

де б були об'єднані кримінальні правопорушення проти неповнолітніх. Така ситуація знаходить своє можливе пояснення у тому факті, що радянська держава не надавала великого значення вихованню дітей, намагаючись замінити ці соціальні інститути на виховання у навчальних закладах, робітничих колективах, піонерських, комсомольських та партійних організаціях. Можливо, це пояснюється те, що сім'я не визнавалась самостійним об'єктом кримінально-правової охорони [2, с. 19].

КК УРСР 1927 р. [10] практично повністю включив до свого складу положення норм, які передбачали кримінальні правопорушення проти неповнолітніх у КК УРСР 1922 р. Незначних змін зазнали декілька статей: норма, що передбачала відповідальність за неплатіж аліментів і залишення батьками неповнолітніх дітей без підтримки була сформульована не як будь-який неплатіж аліментів, а як злісне ухилення від платежу присуджених судом коштів на утримання дітей (аліментів), а також вперше було криміналізоване примушування до зайняття жебрацтвом. Згодом, у зв'язку із прийняттям Закону СРСР від 27.06.1936 р., норма, що передбачала відповідальність за примушування до зайняття жебрацтвом, була змінена і була викладена у наступній редакції: «Злісний неплатіж коштів на утримання дітей, залишення батьками дітей до їх повноліття без усілякої підтримки» [2, с. 23].

Завершальним етапом законотворчої діяльності кримінального законодавства аналізованого нами періоду було затвердження Законом УРСР від 28 грудня 1960 р. КК УРСР, який набув чинності з 1.04.1961 р. [8, с. 700].

Але КК УРСР 1960 р., як і попередні КК, не визнавав відносини щодо забезпечення нормального розвитку неповнолітніх окремим, самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, а тому і не містив самостійної глави, норми якої передбачали б відповідальність за ці кримінальні правопорушення [2, с. 25]. Окремі посягання на неповнолітніх, що визнавались кримінально протиправними, містилися в різних главах. Незважаючи на відсутність окремої глави щодо охорони неповнолітніх, КК 1960 р. заслуговує позитивної оцінки в цьому питанні, адже, порівняно з попередніми кримінальними кодексами, КК 1960 р. значно розширив межі кримінально-правової охорони неповнолітніх: за час його дії (з 1961 р. до 2001 р.) неодноразово вносилися зміни та доповнення, частина яких стосувалась і нових норм щодо відповідальності за кримінальні правопорушення проти неповнолітніх

З початком перебудови, яка зачепила фактично всі сфери суспільно-політичного життя, відбувся істотний вплив на правову систему УРСР. Постала нагальна необхідність зміни законодавства, кримінального в тому числі. Тому головними сферами реформування законодавства стали: а) внесення змін і доповнень у існуючі закони та інші правові акти; б) розробка та прийняття нових законодавчих актів [8, с. 778]. Фактично реальне реформування законодавства розпочалося разом із розбудовою незалежної України. З прийняттям у 1996 р. Конституції України постала реальна можливість вироблення і запровадження гармонійно поєднаної збалансованої законодавчої системи. В українське право регулярно почали впроваджуватися європейські та міжнародні норми і стандарти і на сьогодні основними напрямками правової реформи є приведення чинного законодавства у повну відповідність до Основного Закону, а також адаптація законодавства України до норм європейського і міжнародного права [8, с. 820].

Логічним і послідовним етапом реформування законодавства стало прийняття 5.04.2001 р. і набрання чинності з 1.09.2001 р. нового КК України. В чинному КК також відсутній окремий розділ, що забезпечував би кримінально-правову охорону дітей. Разом з тим, КК передбачав відповідальність за ряд кримінальних правопорушень, потерпілими від яких визнаються діти. Але для врегулювання ситуації, яка вимагала додаткового посилення кримінально-правового захисту волі, честі та гідності дитини, КК 15.01.2009 р. на підставі Закону України № 894-VI був вперше доповнений статтею 150-1, що передбачала відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Але дискусії щодо необхідності криміналізації і робота над удосконаленням даної норми не втихала. Тому закономірною була поява у Верховній Раді України проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо злочинів проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи)», реєстраційний № 7110 від 09.09.2010 р. Фахівці Головного юридичного управління Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України визначили, що встановлення спеціальної мети в диспозиції ч. 1 ст. 150-1 КК «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» не виправдано, адже експлуатація дітей та примушування їх до заняття жебрацтвом є суспільно небезпечними явищами незалежно від того, яку мету переслідують особи, що вчиняють кримінальне правопорушення,

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

такі дії у будь-якому випадку є протизаконними [7]. Спеціалісти Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України також визнали вказані пропозиції логічними та слушними, оскільки діяльність, пов'язана з експлуатацією дитини, яка не досягла певного віку, завжди є незаконною, незалежно від того, приносить така діяльність прибуток чи ні [4]. Тому 5.07.2011 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо злочинів проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи)», яким скасовувалася спеціальна мета кримінального правопорушення.

Висновки. Отже, історичний аналіз кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом дав змогу виявити очевидні неузгодженості під час нормотворення, що свідчать про необхідність встановлення конституційної відповідальності органів державної влади за такі рішення, які знижують авторитет державних інституцій та стають на заваді розвитку України як правової держави [11, с. 198]. Кримінально-правове регулювання використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом еволюціонувало протягом тривалого часу, а результатом цього процесу стала чинна норма в сьогodнішній редакції. Та варто зазначити, що процес удосконалення норм КК ніколи не зупиняється і вже існує кілька законопроектів, які корінним чином можуть змінити структуру і сутність чинного закону про кримінальну відповідальність.

Література

1. Баймуратов М.А. Защита прав женщин и детей в период кризисных ситуаций и международное право. Одеса: Юрид. л-ра, 2003. 219 с.
2. Белова О.І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. 194 с.
3. Борьба с преступностью в Украинской ССР: В 2 т. Авт. очерка и сост. сб. док. проф. П.П. Михайленко. К., 1966. 831 с. Т. 1.
4. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на про-

ект Закону України «Про внесення змін до Кримінального Кодексу України» (щодо злочинів проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи) (реєстр. № 7110 від 9.09.2010 р.) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=38496.

5. Дегтярьова І.В. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: кримінально-правова та кримінологічна характеристика і запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 19 с.

6. Доляновська І.М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 228 с.

7. Зауваження Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування» (реєстр. № 0981 від 24.10.2008 р.) URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=38496)

8. Іванов В. М. Історія держави і права України: підручник. Київ: КУП НАНУ, 2013. 892 с.

9. Історія держави і права України: Підручник: У 2 т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2000. 648 с. Т. 1.

10. Кримінальний кодекс УРСР / Міністерство юстиції УРСР: Офіційний текст із змін та доп. на 1 листопада 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ, 1950. 168 с.

11. Кузнецов В.В. Експлуатація дитини у вигляді жебракування. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 6. С. 191 - 199.

12. Репецький С.П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 260 с.

13. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: Монографія. Київ: КНТ, 2007. 596 с.

*Поштаренко І. В.,
викладач кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ*